

GRAMATIČKA ANALIZA NA KNJIŽEVNIM DJELIMA

Sreten Živković

I. Građa na kojoj se vršila (a i sada se pretežno vrši) gramatička analiza bile su ponajviše samostalne, svojim sadržajem nepovezane rečenice. I one su birane tako da odgovaraju ilustriranju određenog gramatičkog pravila. Ako je i uzimana građa iz narodne i lijepe književnosti, ona je — prema potrebi — usklađivana s jezikom normativne gramatike. Jasno je da je glavno bila gramatička ispravnost teksta, a književna vrijednost teksta nije dolazila u obzir. Time je jezik gramatike pretežno bio knjiški, udaljen od živa govora i živa dijaloga književnih djela.

Ako se i vršila gramatička analiza na književnom tekstu, onda su se birale samo rečenice koje su odgovarale gramatičkoj šablona. Krnje, nepotpune rečenice, rečenice s logičkim subjektom, sa skrivenim subjektima i predikatima, s ispuštenim zavisnim rečenicama, verbalno reducirana pitanja i odgovori, — sve je to stvaralo teškoće i izbjegavalo se. Ako smo katkad i »natrčali« na takve rečenice, nije bio u neprilici samo đak. Razumljivo je jer je tada nestalo čvrsta tla: formalistička, šablonska analiza. Zar nije neobično, i neopravdano, stavljati kao zadatak u gramatiku analizu rečenice *Od sto glasa glasa čuti nije* kad je spomenuta analiza u školama posve obična? Nije, zaista, lako odrediti — po verbalističko-formalističkoj gramatičkoj analizi — članove te rečenice. Nijedne imenske riječi u nominativu da bismo našli subjekt, nijednog ličnog glagola da bismo odredili predikat! A što je ono *od sto glasa*?

II. Ovdje dajemo analize iz književnih djela (nekoliko odlomaka pjesama, nekoliko rečenica) koji su teži za šablonsku školsku analizu. Na njima nastojim pokazati: kakvom su gramatičkom nalizom oni lako rješljivi i da gramatička analiza ne mora kvariti (»ubijati«) idejno-estetski utisak pjesme ni pojedinog dijela pjesme ili književne proze. To se, dakako, ne postizava verbalističko-formalističkom analizom, nego logičko-psihološkom, po svom načinu genetičkom analizom, onom koju sam izložio u svojim člancima u »Školskim novinama«.* Evo ukratko glavne teze njihove.

Rečenica je misao izrečena riječima. Da li je neka izjava (usmena ili pismena) rečenica, to znači: da li ima ili nema smisla, to određuje razumijevanje slušača ili čitača. Što razumijemo, to nam ima smisla, što ne razumijemo, to nema. To je subjektivno, neposredno mjerilo, no postoji i objektivno mjerilo za smisao, na osnovi kojega je odluka o smislu nedvojbeno, mjerilo koje za svakoga važi. Empirija, životno iskustvo sve nas nauči da nam je svima jasna, tj. da ima smisla, ona izjava iz koje znamo: o kom,

* God. XI (1960), br. 17, 20, 21. i 24.

o čem se u njoj govori (S) i što se za to kaže (P). To znači da moramo znati koji je ono duševni doživljaj bio podloga (subjectum) i poticaj (movens) našoj izjavi i što to za njega, o njemu kažemo (praedictatum). To su dva glavna dijela svake rečenice, jer bez njih izjava nije misao, nije razumljiva, nema smisla; zato oni *moraju biti poznati* slušaocima (čitaocima). Samo, i to je ono najvažnije: oni *ne moraju biti* u svakoj rečenici *izrečeni* a da nam ipak budu poznati. Tu je govorna situacija, odnosno (u pisanom jeziku) kontekst ono po čemu saznajemo i znamo te glavne dijelove. I zato oni ne moraju biti izrečeni uvijek. Baš naprotiv, što je iz govorne situacije i konteksta poznato, to se ne izriče, već i zato da govor ne bude razvučen i dosadan. — Prema tome, svaka rečenica, prosta i zavisno-složena, dijeli se na dva dijela: subjektni dio i predikatni dio. Ako je koji od njih kompleksan, sastavljen od skupova riječi (sintagma), onda određujemo nosioca subjekta (»pravi« subjekt) i nosioca predikata (»pravi« predikat). Preostale su riječi dodaci subjektu i predikatu: ali i dodaci (dopune, odredbe) mogu biti skupovi riječi, pa onda i oni imaju svoje nosioce dodataka, kojima su ostale riječi dodaci dodataka. Ako je koji dio rečenice i sâm rečenica, a to može biti svaki dio i svaki dodatak, onda nastaje zavisna složena rečenica u kojoj zavisna rečenica (koja je samo jedan dio glavne rečenice) može imati sve članove rečenice.

III. Pjesme i odlomci koje ovdje analiziramo potječu iz dobrih djela, od dobrih pisaca, vrlo dobrih stilista. Pa ipak, ima tu pored potpunih rečenica i nepotpunih, krnjih, eliptičkih, izreka, štaviše, i rečenica od neartikuliranih glasova. Ali sve te izjave razumijemo, zato sve one jesu rečenice.

1) *Branko Radičević: Pozdrav* (iz pjesme »Putnik na uranku«)

Oj sunašce što razgoniš	oj ti goro štono gajiš
puste noći silne tame,	mile pesme, mile ptice,
oj ti nebo štono roniš	oj livado što se sjajiš
rosne svoje suze na me,	puna rose i travice. —

dolo, stado, janjci dragi.
frulo, cveće mirisavo,
mili vetre, vetre blagi,
oj izvore — zdravo, zdravo!

U »opojnosti života« pjesnik se obraća pojavama i predmetima prirode, doziva ih, evocira, zanesen njihovom ljepotom. On ih poklikom doziva jedno po jedno, kao da ih saziva na okup, da bi im, tako skupljenima, doviknuo zajedničko »zdravo, zdravo!« Spomenutim prirodnim pojavama,

označenim imenicama, obraća se pjesnik, upravlja im svoj pozdrav, — zato su to subjekti, sam pozdrav, upućen skupno svima njima, to je predikat (zdravo, zdravo). Cijela pjesma je jedna jedina rečenica sa mnogo subjekata i jednim (udvostručenim) predikatom. Subjekti u prvim dvjema strofama imaju svaki svoj atribut u obliku rečenice (atributne rečenice, ovdje podvučene):

Oj sunašce što razgoniš puste noći silne tame;
oj ti nebo što no roniš rosne svoje suze na me;
oj ti goro što no gajiš mile pesme, mile ptice;
oj livado što se sjajiš puna rose i travice;

u trećoj su strofi subjekti bez atributa ili s atributom od jedne riječi, a subjekt *vjetar* sa dva različita atributa:

dolo, stado, janjci *dragi*, frulo, cveće *mirisavo*;
mili vetre, vetre *blagi*, oj izvore — (subjektni dio)
zdravo, zdravo! (predikatni dio).

Atributi (bili oni jedna riječ, skup riječi ili čitava rečenica) ne samo što pojmove imenica preciziraju, oni odaju pjesnikova osjećanja ističući zbog čega pjesnik voli te prirodne pojave, zbog čega im se divi. Okupljanjem tolikog mnoštva subjekata kratkim zajedničkim predikatom na kraju dato je pjesmi savršeno jedinstvo, kakvo je bilo i u pjesnikovu osjećanju. Rijetko ima takvih rečenica s toliko subjekata, s tako kompleksnim subjektivnim dijelom, a s tako kratkim, preciznim predikatom. Još su rjeđe takve pjesme, od jedne rečenice, s takvim umjetničkim efektom. Za pjesnikov stil karakteristično je pjesnikovo okupljanje i pozivanje u zajedničko kolo. Sjetimo se pjesnikova kola iz »Đačkog rastanka«, u koje poziva Srbijance, Crnogorce, Dubrovčane, Bosance i Hercegovce, Hrvacane, Sremce, Bačvane i Banačane; svima daje karakteristike, a onda poziva: »i vi drugi duž Dunava, i vi gde je Drava; i svi drugi tamo, amo, amo da se poigramo!« Tako i u gornjem »Pozdravu« okuplja invokacijom prirodne pojave; kao što onima upućuje poziv: »amo da se poigramo!«, tako i ovima klikće: »zdravo, zdravo!«

2) August Šenoa: *Plemićka pravda*

Što grmi burno kao grom
na strmu klisu tom?
Zar bjèsnì savski vir
kroz gluhi noćni mir?

Što sipa ono žarki trak
kroz crni noćni mrak,
krvook ko da pade zmaj
u ovaj mirni kraj?

U noć s visoka gleda brda
— baš pol je noći, ljudi, sad, —
od tvrda kama neman tvrda,
starina, mrki Susjed-grad.

Uzdrhtaše mu tvrdi zidi,
ko da ga trese neba grom,
ko da će pucat pod njim hridi,
u temelju se ziba svom.

Al' nije grom to, nije trijes,
već gospodski je šumni ples,
bjesomučna ta glasna vreva
Horvatovića velikaša. . .

U prve dvije strofe [radi boljeg pregleda podijelio sam odlomak na strofe] ne znamo što je subjekt. Pjesnik, radi jačeg utiska na čitaoce pita: *što (S) grmi i što (S) sipa žarki trak?* Na pitanje iz druge strofe odgovor je u trećoj: *od tvrda kama neman tvrda, starina, mrki Susjed-grad.* To je subjektni dio, o njemu se govori. Za taj Susjed-grad, sa svim njegovim navedenim atributima, pjesnik kaže (predikatni dijelovi) *u noć s visoka gleda brda i sipa žarki trak kroz crni noćni mrak, krvook ko da pade zmaj u ovaj mirni kraj, s umetnutim objašnjenjem razloga: baš pol je noći, ljudi, sad.* Još nema odgovora na pitanje u prvoj strofi: *što (S) grmi burno kao grom?* Savski vir to nije. I sam pjesnik ne vjeruje da bi savski vir mogao izvoditi onakvu grmljavinu (*Zar bjesni savski vir kroz gluhi noćni mir?*). I opet je Susjed-grad ono o čemu se govori, samo on po sebi ne bi izvodio grmljavinu, nego se nešto u njemu događa što uzrokuje tu grmljavinu, zbog čega *Uzdrhtaše mu tvrdi zidi, ko da ga trese neba grom, ko da će pucat pod njim hridi u temelju se ziba svom.* Drhtanje zidova i zibanje u temelju svom posljedice su nekog drugog uzroka. Stvarni uzrok grmljavine saznajemo tek iz pete strofe: *Al' nije grom to, nije trijes, već gospodski je šumni ples, bjesomučna ta glasna vreva (velikaša).*

Prema tome, za subjekt (pravi uzročnik sipanja žarkog traka) druge strofe saznajemo u trećoj strofi: to je rasvijetljeni Susjed-grad; a za stvarni subjekt prve i četvrte strofe saznajemo tek iz pete: šumni ples, bjesomučna glasna vreva velikaša. Tako bi se tih pet strofa reklo u svakidašnjem govoru, ali pjesnik radi jačeg efekta pojave preuveličava (hiperbole) i poređuje pojave s elementima iz prirode (grmljavina, zemljotres) i sablastima iz bajki (zmaj krvooki, neman tvrda). Stilska je osobina pjesnikova u tom odlomku da »traži subjekt«, pita za nj (retoričko pitanje), premda će nam on sam reći, jer jedini on i zna, ali nam time podiže pažnju i interesovanje. No pjesnik neće da nam da stvarni, hladni opis, nego ga on — upravo spomenutim sredstvima — transponira u akciju, burno zbivanje: nešto burno grmi, tvrdi zidovi se tresu, grad se ljulja u svom temelju, grad s visoka gleda brda i sipa svjetlost kroz noć kao krvooki zmaj. Sve je u pokretu, u akciji. Pitanja imaju da pojačaju interesovanje, sablasnost — osjećanje. Sve to

to
i.
a
i.
-
o
w
n
k
e
u,
a
i.
e
-
n
p
g
o
(
o
o
?
i
a
u
e
r
:
l

Dvije rečenice, obadvije krnje, ali sa potpunim smislom: Ti (S) si *ciganka* (P). Neizrečenom, ali svakom razumljivom rečenicom (Prodaješ se svakom onom) *ko da više!* Ono nerečeno lako domišljamo iz konteksta, zato i nije — kao posve razumljivo — izrečeno, a umjetnički je od mnogo većega učinka, jer je psihološki vjernije dato (rečeno u afektu, pa kratko).

6) *Ujekoslav Novak: U prosjačkoj kući*

Kamen! Siv, pust, mrtav kamen!

Kraj u kojem se zbiva radnja pripovijetke, taj kraj (S) je sâm *Kamen! Siv, pust, mrtav kamen!* (P). Iz konteksta je vidljivo da pisac govori o kraju, jer je to opis, a egzistencija, postojanje kraja (paysagea) nije u pitanju. Zato se ne može reći da su te dvije rečenice subjekti (prvi bez atributa, drugi s tri atributa), a predikat *je* (postoji) treba domisliti. Nego su to predikati, jer nam njima pisac kaže (praedicatum) kakav je taj kraj, njima pisac nešto za subjekt kaže. Izostavljanje glagola *je* nastalo je zato što pisac ne daje hladan, nezainteresiran opis, nego opis pun osjećanja, saosjećanja za taj kraj, dakle je opis emotivan, afektivan; u takvom se slučaju i u svakidašnjem govoru — iz istih razloga — izostavlja spona (kopula *je*). Za afektivnost opisa svjedoči sama struktura tih rečenica koju nam potvrđuje i interpunkcija. To su usklikne rečenice, a u njima je redovno izostavljanje, skraćivanje, jer se izriču samo one riječi čije značenje (= čiji pojmovi) preokupiraju govornikovo osjećanje koje se nameće govornikovoј svijesti. Najprije pisac usklikuje: *Kamen!* U tom je uzviku možda piščev užas nad takvim jadnim krajem. Onda kao da osjeti potrebu da treba i nama objasniti zašto je taj kameniti kraj tako užasan, pa dopunjuje taj predikat (imenski) atributima: *Siv, pust, mrtav kamen!* Umjetnički efekat pojačava ponavljanje (*kamen*) i gradacija upotrijebljenih atributa, čime se sve jače ističe pustoš toga kraja: *siv* (boja kamena odaje kršni karakter kraja: bez zelenila), *pust* (bez ijedne travke i grma, besplodan), *mrtav* (i ne može na njem ništa rasti). Tko je ikad vidio sličan kršni kraj (u našem Primorju, Hercegovini, Crnoj Gori), osjetit će kako je pisac vjerno, i zato tako divno, prikazao taj kraj u tim dvjema rečenicama, a osjetit će zajedno sa piscem bijedu takva kraja.

7) *Janko Veselinović: Hajduk Stanko*

Harambaša pokaza jedan visok panj nedaleko od sebe.

— Dede! — reče on.

— Iz mesta? — pita Stanko.

— Jok, iz zatrke!

Stanko se zakasa. Kad dođe do panja, kao da krila dobi.

— Žestoko! — povikaše hajduci koji sve to gledahu netremice.

Stanko »polaže ispit« za hajduka: treba da se pokaže dobar skakač. Uzbudljiv trenutak, nema dugog razgovora. Vjerno životu, i ovi su dijalozi same »krnje« rečenice, a ipak su sve potpuno jasne, razumljive, baš kao što su i u običnom razgovoru u takvoj situaciji: *Dede!* — *Iz mesta?* — *Jok, iz zatrke!* A kad preskoči panj, povikaše: »*Žestoko!*« Kraće, sažetije se ne može reproducirati stvarni razgovor u toj prilici, i zato je to pozitivan prilog umjetničkom stvaranju piščevu. Sve te upitne i usklične rečenice verbalno sadržavaju dodatke neizrečenom predikatu (*skakati*), dakle su predikatni dijelovi: *Dede* (skoči)! — *Iz mesta* (da skočim)? — *Jok* (iz mesta da skočiš, nego) *iz zatrke* (skoči)! I narativni dio tog odlomka sažet je koliko je moguće: *Stanko se zakasa* (da bi mogao preskočiti). *Kad dođe do panja, kao da krila dobi* (tako je lako preskočio). — *Žestoko* (je preskočio)! — povikaše hajduci. . . I još se jedna karakteristična crta piščeva stila otkriva, zapravo potvrđuje ovim odlomkom: kratki dijalozi pisca J. Veselinovića, koje nalazimo i u drugim njegovim djelima.

8) I kad nije uzbudljiva scena, može biti izostavljanja, sažimanja rečenica, kako nam pokazuje odlomak iz proze VI. Nazora:

Kontesa . . . dohvati pregršt vune i počne je čihati.
— Kao svila. Jarina?

Iz situacije ocrtane u prethodnoj rečenici razumijemo potpuno »krnje« rečenice iz kontesina govora: *Kao svila* je (P) ova vuna (S). Je li *jarina* (P) ta vuna (S)? Lice koje s njom razgovara potpuno je razumije, a i mi čitaoci (slušaoci).

9) Najzad, evo i tri rečenice u kojima je misao izrečena neartikuliranim glasovima (koje je teško adekvatno napisati).

- a) Vas dvoje sami? — *M—m!* — potvrdi djeda. (Vj. Novak, U prosjačkoj kući).
- b) Promatramo zvijezde — reče Tony koji ju je zadivljeno gledao. — *Mh* — reče Susan ravnodušno.
- c) Gdje je Jeff? — upita Susan bezbojno.
— Otišao je u Rutland — reče Tony.
— *Mh* — izusti glasom detektiva. — Rutland. (Irwin Shaw, Lucy Crown).

U govoru ono »mh« ili »m-m« dobiva intonacijom (i mimikom) govornog lica svoj potpuni smisao, a u pisanom jeziku se većinom mora riječima označiti kakvom je intonacijom to izgovoreno (*ravnodušno, glasom detektiva*).

Takva gramatička analiza, kako vidimo, može samo pomoći boljem idejno-estetskom razumijevanju tekstova iz književnih djela, kao što je i ono pomoglo pravilnoj gramatičkoj analizi.

PONOVO O VOKATIVU LIČNIH IMENA

Svetozar Marković

Članak Ante Erdeljca u 5. svesci VII godišta Jezika (1958/59. god.), a posebno napomena Uredništva na kraju članka, podstakli su me da izložim neka svoja mišljenja o pomenutom pitanju, a i o Erdeljčevu članku.

Slažem se sa zaključkom u tome članku da »danas već imamo toliko izgrađen književni jezik, da možemo govoriti, pa i govorimo, o razlikama između književnog jezika i narodnoga« (str. 146). Ali mi se čini da su u suprotnosti dvije druge misli, ona na str. 146: »Mislim, da je već došlo vrijeme, kad i najširi slojevi naroda treba da nešto nauče od lingvista« i ona na sljedećoj, 147-oj: »Ili što je pomognuto, recimo, kajkavcima time, što im se daju pravila, prema kojima treba da odrede vokativ nekih ličnih imena po naglasku... ako kajkavac ne osjeća razliku između uzlaznog i silaznog naglaska?«

Tačno je to »da najširi slojevi naroda treba da nauče nešto od lingvista« — obavezno osmogodišnje osnovno školovanje učiniće u tome pravcu vrlo mnogo i mlađe generacije će steći znatno višu pismenost i jezičku kulturu od onih starijih koje su prošle kroz četvorogodišnju školu. Ali ne treba gubiti iz vida da je u školama sa srpskohrvatskim nastavnim jezikom nastava na književnom jeziku i da će učenici čiji govor ne čini osnovicu književnog jezika učiti taj književni jezik. To vrijedi i za kajkavce. Nesumnjivo da za njih učenje književnog jezika predstavlja daleko veću teškoću nego za štokavce kojima je književni jezik znatno bliži nego kajkavcima (ali ne i pripadnicima starijeg štokavskog dijalekta). Učeći književni jezik, kajkavci su primorani da uče oblike kojih nemaju u svome govoru, između ostalog i vokativ ličnih imena.

Erdeljac smatra da bi savremeni lingvisti morali preduzeti nešto da se književni jezik u pitanju vokativa ličnih imena na —a »i u mnogim drugim pitanjima« pojednostavi, da se »olakša za učenje i neštokavcima« pa se pita »zašto lingvisti ne bi mogli odrediti i za imena o kojima upravo govorimo da im vokativi bez izuzetka budu jednaki nominativima?«

Šta bi u tom slučaju bio naš književni jezik? Šta bi bilo sa njegovom narodnom osnovicom? To ne bi smetalo »samo nekim štokavcima, jer se ne bi slagalo s njihovim govornim jezikom«, kao što Erdeljac neposredno pred tim kaže, govoreći o vokativu Marto, Milko, Bosiljko, Kosto, Novico i sl., već bi to smetalo većini štokavaca. A to više ne bi bio književni jezik zasnovan na narodnom, već neki vještački jezik.

Izjednačavanje oblika vokativa sa nominativom u nekim kategorijama imenica vrlo je dug proces, to je evolucija koja vrlo dugo traje i nikako se ne može rješavati nekakvim prinudnim mjerama, iz kabineta.